

УДК 37.01 (075.32)

ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ ВІТЧИЗНЯНИХ ВЧЕНИХ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

О. А. Гаманюк

У статті проаналізовано проблему розвитку педагогічної майстерності вчителів початкових класів на основі історико-педагогічного досвіду видатних вітчизняних науковців на початку ХХ ст.

Ключові слова: педагогічна майстерність, педагогічна творчість, професіоналізм педагога.

У ХХІ столітті особливо важливою є підготовка високопрофесійних педагогічних та науково-педагогічних працівників, які відповідають інтеграційному критерію “педагогічна майстерність + мистецтво комунікування + нові технології”.

Проблема педагогічної майстерності вчителя початкових класів – одна з найактуальніших у педагогічній науці, адже саме від вчителя, його особистісних характеристик залежить реалізація навчальних планів, якість освітніх послуг, виховання учнів як у процесі навчання, так і у позанавчальний час. У Національній доктрині розвитку освіти України у ХХІ столітті, в Державній програмі «Вчитель» зазначається, що ключовою фігурою в системі освіти виступає вчитель. Через його діяльність реалізується державна політика, спрямована на зміцнення інтелектуального і духовного потенціалу нації, розвиток вітчизняної науки і техніки, збереження і примноження культурної спадщини [4].

Найбільша увага приділяється проблемам педагогічної майстерності в працях (Є. С. Барбіної, І. А. Зязюна, Н. В. Кузьміної, М. В. Кухаревої, Н. М. Тарасевича та ін.), педагогічної творчості (Н. В. Гузій, В. І. Загвязинського, В. А. Кан-Калика, М. М. Поташник, Р. П. Раченко, С. О. Сисоевої, Р. П. Скульського та ін.).

Проведення сучасних освітніх реформ актуалізують проблему створення нової теоретико-методологічної бази. Методологічну основу професійної діяльності вчителя становлять різні філософські підходи:

гуманістичний, аксіологічний, культурологічний, антропологічний, синергетичний. Кожен з цих підходів є основою нової парадигми освіти. У сучасній філософії освіти (В. П. Андрущенко, Б. С. Гершунський, В. Г. Кремень, В. С. Лутай, В. І. Луговий, В. О. Огнев'юк, В. Д. Шадриков та ін.) активно розробляється нова гуманістична парадигма. Гуманістична модель освіти передбачає зміну ролі вчителя: перехід до співпраці з учнями в нових ситуаціях у відкритому, дуже рухливому та швидкоплинному світі, діалогічність і результативність освіти [2].

Нова гуманістична парадигма сучасної початкової освіти всебічно висвітлюється в працях українських педагогів і психологів І. Д. Бега, В. І. Бондаря, М. С. Вашуленка, І. А. Зязюна, О. Я. Савченко, С. О. Сисоєвої, Н. Г. Ничкало, О. М. Пехоти та ін.. До того ж, сьогодні українська педагогіка виокремлює гуманізм як один з головних компонентів педагогічної майстерності. Але розгляд питання розвитку педагогічної майстерності вчителів початкових класів без вивчення спадщини українських вчених неможливий.

Метою нашого дослідження є аналіз історико-педагогічної спадщини видатних українських вчених на початку ХХ ст. з питання розвитку педагогічної майстерності вчителів початкових класів. *Завдання:* визначити пріоритетні тенденції та особливості поглядів видатних вчених на питання розвитку педагогічної майстерності вчителів.

Запровадження загального початкового навчання, масова ліквідація неписьменності, невпинне розширення шкільної мережі вимагали інтенсивної роботи з підготовки педагогічних кадрів та підвищення їхньої кваліфікації. Нова мета, нові завдання, нова спрямованість педагогічної діяльності вимагали і нового педагога. В зв'язку з цим інтенсивно вивчались проблеми вчителя, про що свідчать численні статті в педагогічних журналах "Вільна українська школа", "Шлях освіти", спеціальних збірниках, монографіях. В 20-х роках започатковується професіографічний підхід до визначення якостей особистості вчителя, активно досліджується сутність педагогічної праці, приймаються й методи роботи вчителів, рівень їхньої загальнопедагогічної та методичної роботи. На цей період припадає процес формування і розвитку національної системи підвищення кваліфікації і перепідготовки педагогічних кадрів, створення системи колективної методичної і виробничої роботи з педагогами. Характерною рисою цього періоду була й тенденція

активізації психолого-педагогічних досліджень гуманістичної суті творчої діяльності вчителів[6].

Вчитель як основна рушійна сила створення якісно нової системи освіти в Україні, привертав до себе пильну увагу прогресивних педагогів і освітніх діячів Г. Ващенка, Г. Гринька, Т. Лубенця, А. Макаренка, А. Мамонтова, І. Стешенка, С. Русової, Я. Чепіги та ін. Їм належить ряд цікавих висловлювань, думок переконань і методичних порад щодо формування в педагогів умінь оптимізувати всі види навчально-виховного процесу, спрямувати його на гармонійний розвиток особистості, її світогляду, моральних і естетичних ідеалів, соціально значущої діяльності. Новаторські пошуки в педагогіці 20-х років ХХ ст. акумулювали вагомий педагогічний здобуток, залишили у спадок неоціненні пласти української педагогічної думки. Цей період можна охарактеризувати словами Я.Чепіги: "Період, який переживає школа на Україні разом з політичним життям держави, складав найкращі умови для виявлення найбільшої ініціативи, активності й творчості педагога в його шкільній практиці"[1].

Провідне місце серед корифеїв вітчизняної педагогічної думки з проблеми особистості вчителя, його підготовки, морального обличчя, педагогічної майстерності належить Я.Чепізі. Він надзвичайно шанує працю вчителя і бачить в його особі ту культурну силу, що несе людям світло, знання і доступ: "Учитель – довірений народу, довірений нації у вихованні й освіті нового покоління. Йому вірять, на нього покладаються найдорожчі надії. В його руках майбутнє народу, доля й щастя країни".

Я. Чепіга був автором концепції нової української початкової школи, у якій чільне місце посідала ідея національного, трудового та морального виховання.

Сучасний процес національного відродження зумовлює потребу виховання нового типу особистості. Отже школа має створити найсприятливіші умови для розвитку учнів з огляду на їхні нахили, інтереси та здатності.

Нині особистість учня ставиться в центр навчального процесу, що вимагає від учителя переосмислення мети навчання і переходу з традиційної його моделі на особистісно-орієнтовану, а також створює умови для саморозвитку та самореалізації учня. Досягнення цього завдання залежить від професійної компетентності вчителя, загальної культури, здатності до творчої діяльності. У зв'язку з цим інтерес викликають думки Я.Чепіги про самовиховання учителя.

За Чепігою, вчитель — носій нових прогресивних ідей, людина-патріот, для якої понад усе — інтереси народних мас. Учений-педагог усе свідоме життя служив своєму народові, він і нині є прикладом людини великої невсипущої енергії. Багато книг і статей адресував учителям. Високо оцінюючи суспільну роль учителя, Я. Чепіга у книзі «Самовиховання вчителя» (1914р.) висував чимало високих і цілком доречних вимог, яким мусить відповідати особистість учителя-професіонала.

Я. Чепіга підкреслював виняткове значення таких духовних цінностей у психологічному портреті вчителя, які дадуть йому змогу брати найактивнішу участь у справі відродження національної школи. У творчих руках учителя початкових класів «чуйна душа дитини», писав він. Окрім того, вчитель — довірений представник народу і нації, котрий глибоко переймається вихованням й освітою нового покоління. Йому вірять, на нього покладають надії. У його руках — майбутнє народу, доля і щастя країни. Але ці надії народу, життя віра у справжні творчій силі вчителя тільки у початковій школі діти переважно схильні наслідувати. Саме це педагог має враховувати під час організації навчально-виховного процесу. Вчитель, який недбало ставиться до себе, однозначно шкодитиме самому педагогічному процесові, стверджував Я. Чепіга.

Учитель має демонструвати перед дітьми ті рухи, що полегшують наслідування або ведуть до точного копіювання. Гарний приклад відразу стає стимулом, який підштовхує дитину до самовдосконалення. А коли приклад не відповідає його вимогам, коли дитина спостерігає, що сам учитель порушує правило, момент наслідування втрачає дієвість у справі організації сталої поведінки дитини [5].

Особливе місце вчений відводив гуманному ставленню до дитини, наголошуючи, що любов має поєднуватися з повагою до думок, бажань, інтересів кожного вихованця. Між учителем і дитиною має встановитися тонка взаємодія. Щонайперше, він має бути справедливим до учнів. Мотиви справедливості полягають у співчутті до страждань інших. Жалість або співчуття властиві людині і виявляються як морально-етична складова людської свідомості. Пережиті страждання блокують наші негативні вчинки.

Щоб принести дітям задоволення, радощі, щастя, слід бути справедливими до них, виробляти в них чуйність до страждань, горя, духовних переживань. Потрібно виховувати уважність до малої людської істоти,

уникати вчинків, які матимуть хоч би натяк на неправду та насильство. Я.Чепіга радить учителеві розвинути душевний слух до чужих переживань, навчити відчувати страждання чужої душі. Розуміти інших є першим ступенем до морального вдосконалення. Найперша наука всім — не робити іншим того, чого не хочемо, щоб нам чинили.

Отже, за Я. Чепігою, справедливість повинна стати для учителя стрижнем його натури. Не шкодити дітям — повсякчасне правило справжнього педагога, а рівноважне йому — бути справедливим до дітей у своїй праці.

Другою рисою вчителя-професіонала, на думку Я. Чепіги, має бути доброта. Ніщо так не схиляє до вчителя, як його щира, сердечна доброта. Педагогічна праця ставить вихователів у високоморальні умови. Його особа надто висока для дитини, тому вибух у його діях злого почуття прикро впливатиме на формування моральних поглядів і переконань дітей. Під впливом доброго ставлення учителя до дитини духовність останньої розкривається і освітлює внутрішнім позитивом потайні куточки її переживань [5].

Любити дитину — означає робити їй добро. Доброта вчителя позначається на загальному щасті дітей та їхніх батьків. Доброта творить чудеса: німі — говорять, сумні стають веселими, мовчазні — балакучими, мляві — жвавими. Доброта, за переконаннями Я. Чепіги, — одна з тих чеснот, яка наповнює особу вчителя душевним спокоєм і солодощами перемоги над злом і егоїзмом [8].

Особливого значення учений надавав умінню любити дітей, оскільки любов до дитини — це любов до ближнього, взагалі до людини. Дитині потрібні любов учителя як світло і тепло рослинам, аби вони нормально росли і розвивалися. Ми відчуваємо радість, коли сіємо любов і добро у серці дитини, коли пробуджуємо в ній гарні почуття, коли сповнюємо душу її блискучою радістю і задоволенням. Любов примушує нас дбати про інших. Тільки розумною і щирою любов'ю можна зберегти цілісність і чистоту людської природи в дитині.

Діти, виховані з любов'ю і ласкою учителя, будуть вільно морально вдосконалюватись. Я.Чепіга закликав учителів розвивати в собі любов, прихилити свою душу до особистості дитини, її горя та радощів. Радив навчитися любити дитину щиро і повно, до самозабуття, самопожертви і відцурання від самого себе; наповнити посудину свою найживішим цілющим бальзамом, щоб мати змогу загоїти ним рани дитини, завдані їй

людською байдужістю, егоїзмом і злістю. Оволодівши мистецтвом, ми хоч частково покриємо тяжкий гріх байдужості громадянства і держави у справі морального виховання дитини.

Полегшенню праці вчителя сприяє така риса характеру, як терпіння. На думку Я. Чепіги, терпіння – це та чеснота, яка врятовує від гніву, сумування, меланхолії та нудьги. Ось чому вчитель повинен загартовувати свій характер, учитися витримки, уважності до дитячих вчинків і вад [5].

Учитель — взірець доброчесності й моральної гідності. Я. Чепіга радив уважно ставитися до професійного відбору вчителів. Для виховання українських дітей найкраще було б, щоб їх навчали вчителі, які знають мову, побут, звичаї, культуру українського народу. В особі вчителя, вважав Я.Чепіга, мусить поєднуватися вчитель, вихователь і батько.

Учений справедливо писав, що вчитель не матиме успіху, якщо в роботі буде спиратися тільки на свій адміністративний авторитет. Учителеві завжди слід мати на увазі права дитини і святі цілі школи. Водночас Я.Чепіга обстоював розумну вимогливість і високу повагу до дитини.

Отже, Я.Чепіга у своїй творчості надавав великого значення духовним якостям учителя: моральній чистоті, громадянській позиції, вольовим здатностям, естетичній культурі. З особистісними властивостями педагога вчений тісно пов'язував його професійні риси: любов до дітей, психологічну культуру, педагогічний такт, спостережливість, гуманістичне мислення, творчу уяву, самовдосконалення.

Він радив учителеві постійно вивчати анатоמו-фізіологічні і психологічні особливості розвитку дітей, враховувати їх у навчально-виховному процесі. Вчитель тільки тоді стає творцем особистості дитини, коли пізнає закони її розвитку, глибоко знає вікову психологію. Цариною вільного вибору навчальних завдань, спонукання до самооцінювання, самопізнання і самовдосконалення у різних видах діяльності. Я. Чепіга вказував на те, що істотною ознакою учительської професії є педагогічна творчість, неординарність учителя. У педагогічній праці, зазначав учений, все важливо: і та чи інша дидактична система, і вдосконалений метод навчання. Усе це має сенс лише тоді, коли вчитель є тією особистістю, яка стимулює учнів до розумового й морального розвитку.

Отже, Я. Чепіга спрямовує наш погляд у глибини людського єства. Ми вчимося розуміти, що не можна встановити ступінь професійної придатності вчителя тільки за його знаннями шкільного предмету.

Професійна компетентність має визначатись за іншими психолого-педагогічними і загальнокультурними критеріями.

Вчитель — це синтез високої національної свідомості, загальної культури, позитивних рис характеру, серед яких - здатність до співчуття, співпереживання, співпраці, тобто до розумової та дієвої любові до дітей. Учений стверджував, що вчитель початкової школи повинен мати особливі темперамент, характер, душевний склад, які формують дитину-особистість, здатну до самопізнання і самовдосконалення [7].

Ефективність навчання залежить від учителя, який буде педагогічний процес так, щоб завжди спонукати учнів на нові перемоги у шкільній праці. Учитель досягає високих результатів у розвитку особистості, коли вміє працювати творчо, постійно вдосконалює професійну діяльність.

Отже, найбільшу перевагу вчений віддавав учителеві, який уміє спілкуватися з дітьми та здатний глибоко розуміти внутрішній стан учнів і адекватно впливати на його перебіг; аналізує ті чи інші ситуації, які трапляються з учнями і прогнозує результати своїх впливів; спирається на позитивне в поведінці учнів та підтримує ініціативу і віру вихованців в успіх.

Сьогодення вимагає від учителя таких рис, як доброзичливість, чуйність, піклування, спостережливність, емоційне сприймання і розуміння, тактовність, уміння рахуватися з думкою учнів, тобто рис особистості, які утверджував у своїй діяльності Я. Чепіга. Саме ці вимоги видатного вченого щодо досягнення духовної висоти моральних переконань учителя, розвитку його людських чеснот сприятимуть зміні соціально-культурної ролі вчителя у справі побудови суверенної Української держави, допоможуть піднести національну освіту до світових вершин.

Усі поради Я. Чепіги спиралися на психолого-педагогічні засади, а тому актуальні і нині. Аналіз діяльності і педагогічної спадщини вченого показує, що він був справжнім просвітителем-демократом, високоосвіченою людиною, яка ґрунтовно обізнана з передовими ідеями у справі навчання та виховання. Його педагогічні ідеї пройняті гуманізмом, вірою в творчі сили учня і вчителя, а також визначали шлях розвитку національної початкової школи.

В історії вітчизняної педагогіки проблему майстерності вчителя розглядала педагог С. Ф. Русова.

Головним завданням педагога С. Ф. Русова вважає розвиток самостійності дитини. Треба "не вчити дитину, не давати їй готове знання, хоч би й початкове, а більш за усе збудити в дитині її духовні сили, розворушити цікавість, виховати її почуття, щоб очі дитини вмiли бачити, вуха дослухатися до всього, рученята вмiли управлятися й олівцями, і ножицями, і папером".

С. Ф. Русова категорично засуджує бездумну сувору шкільну дисципліну, виступає за панування в навчальному закладі жвавого настрою, радості, поваги, уваги і любові до дітей. Вона прагнула, щоб педагог не був скутий догматичними циркулярами, якими визначаються зміст освіти та добір методів навчання. Вчитель має бути розкутим і самостійним у складанні навчальної програми, у використанні форм та методів навчальної діяльності.

Предметом особливої уваги С. Ф. Русової була майстерність мови вчителя в народній школі. В Україні, твердила вона, рідною мовою є українська, нею й має проводитися вся наука, оскільки нерозуміння незнання мови того люду, якого треба чомусь навчити, наголошувала Софія Федорівна, дуже шкодило шкільній справі й паралізувало її розвиток. Російську мову пропонувала вивчати в школі не раніше другого або третього року ті самі методи, як і при вивченні рідної мови.

Таким чином, Софія Русова педагогічну майстерність вчителя вважала передумовою створення нової, справді національної школи, в якій би дитина могла творчо розвиватися на національному ґрунті і де враховувались би її індивідуальні особливості [6].

Результати вивчення літератури досліджуваного періоду дають підстави стверджувати, що не існувало й єдиного підходу до розуміння педагогічної майстерності. Так, П. Блонський пріоритетною в формуванні педагогічної майстерності вважає загальнопедагогічну підготовку. Він ставить завдання відшукати такі методи й прийоми, які б дали змогу кожному вчителю досягти в роботі позитивних результатів. Водночас, інші педагоги (М. Гарсмен, Е. Кагаров, Е. Кутепов) продовжували надавати неабиякого значення особистісним якостям учителя, особливостям і здатностям, властивим педагогічній професії.

Заслуговує на увагу, з нашої точки зору, і думка дослідників (С. Фрідман, А. Калашніков, А. Красильніков) про те, що педагогічна майстерність полягає в умінні раціонально й ефективно здійснювати педагогічний процес. Тобто серед розмаїття поглядів на проблему

педагогічної майстерності значення педагогічної техніки в практиці підготовки вчителя не викликає сумніву. Вона дає уявлення про вчителя як майстра, а також про деякі психологічні, фізіологічні і професійні вимоги до фахівця.

Дуже актуальною з позицій сьогодення є і думка Т. Г. Лубенця про забезпечення свободи вчителя у виборі ним методики навчання. Учитель не безпристрасна машина і чим більше вносить він у навчальний процес своїх особистих елементів, тим краще. Т. Г. Лубенець заперечував нав'язування вчителям певних методів і навчальних книжок. Він виступав за те, щоб учитель був широко і глибоко знайомий з усією різноманітністю методів викладання і навчальних книг і сам обирав ті, які буде застосовувати. Але такий демократичний підхід і визнання права вчителя на творчість не означала анархію, безсистемність і некомпетентність у діяльності вчителя. Навпаки, це спонукало вчителя працювати щиро, з інтересом. Віддаючи навчанню та вихованню частину самого себе, вчитель повинен мати такий інтелект, який викликає в учнів захоплення і бажання наслідувати [6].

Розгляд вітчизняної педагогічної спадщини початку ХХ ст. незаперечно засвідчує, що до майстерності вчителя висувалися досить значні вимоги, і це пояснюється тим, що в той час цінувався високоморальний і високоосвічений учитель, який створював високий дух не лише у школі, а й у навколишньому середовищі. Подальше дослідження пов'язуємо з поглибленням вивчення розвитку педагогічної майстерності вчителів початкових класів в історичному аспекті.

Література

1. Вільна українська школа.-1919/1920.-№1.-т.1.-С.40
2. Коваль Л.В. Професійна підготовка майбутніх учителів початкової школи: технологічна складова: монографія / Л.В. Коваль.-Донецьк: Юго-Восток, 2009.- 375 с.
3. Луцюк, А. М. Проблема педагогічної майстерності вчителя у творчій спадщині В.О. Сухомлинського : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Луцюк А. М. – К., 1996. - 184с.
4. Національна доктрина розвитку освіти у ХХІ столітті// Освіта України. – 2001.- №1.- с.22-25.
5. Ніколенко, Л. Т. Теоретичні засади навчання і виховання молодших школярів у педагогічній спадщині Я. Ф. Чепіги : Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 /

Ніколенко Л. Т. ; Центр. ін-т післядиплом. пед. освіти АПН України. - Київ : [б. в.], 2000. - 201 с.

6. Хоміч В.Ф. Проблема формування творчої особистості вчителя(на матеріалі особистості вчителя 1917-1930 рр.: дис....канд. пед. наук: 13.00.01. / Хоміч В.Ф. -Переяслав-Хмельницький:[б.в.], 2000. – 156 с.

7. Чепіга Я. На шляху до трудової школи: Метод. і дидактичні поради щодо зміни в освіті й вихованні.-К.: Час, 1920.- 24с.

8. Чепіга Я. Самовиховання вчителя.-К.: Українська школа, 1914.- 36с.

ИСТОРИЧЕСКИЕ ИСТОКИ РАЗВИТИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО МАСТЕРСТВА УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ УЧЕНЫХ В НАЧАЛЕ XX В.

О. А. Гаманюк

В статті проаналізована проблема розвитку педагогічного майстерства учителів початкових класів на основі історико-педагогічного досвіду відомих вітчизняних учених в початку ХХ в.

Ключевые слова: педагогическое мастерство, педагогическое творчество, профессионализм педагога.

HISTORICAL SOURCES OF DEVELOPMENT OF PEDAGOGICAL SKILLS OF TEACHERS OF INITIAL CLASSES IN PEDAGOGICAL INHERITANCE OF DOMESTIC SCIENTISTS IN THE BEGINNING OF THE XX CENTURY.

О. А. Hamanyuk

In article the problem of development of pedagogical skills of teachers of initial classes on the basis of historical and pedagogical experience of known domestic scientists at the beginning of the XX century is analysed.

Key words: pedagogical skills, pedagogical creativity, professionalism of teacher.

Гаманюк О. А. - докторант Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, кафедра соціальної політики, кандидат педагогічних наук, доцент (м. Краматорськ, Україна)

Hamanyuk O.A. – Doctoral student of National Pedagogical University named after M.P. Dragomanov, the Chair of Social Policy, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Kramators'k, Ukraine)

Рецензент – академік НАПН України, доктор педагогічних наук, професор М. Б. Євтух

Reviewer – Academician of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Professor M.B. Yevtukh